

מי מפחד מהנכבה

לימוד ההיסטוריה של הסכסוך גם מהזווית הפלסטינית, אינו פוגע בהזדהות הלאומית של תלמידים. לעומת זאת, לימוד בגישה המסורתית, גורם להסתגרות. ממצאי מחקר חדש שמשרד החינוך אינו שותף לו

אור קשתי 27.04.2013 15:04

לפני כשלוש שנים וחצי החליט משרד החינוך, בצעד נדיר למדי, לאסוף את כל העותקים של ספר הלימוד בהיסטוריה "בונים מדינה במזרח התיכון", שיצא לאור כמה שבועות קודם לכן, לאחר שקיבל את כל האישורים הנדרשים. הסיבה המרכזית לצנזורה היתה הביטוי שנתן הספר לנרטיב הפלסטיני של הנכבה. הספר אושר מחדש לשימוש רק לאחר שהוכנסו בו תיקונים, בעיקר בפרק על מלחמת העצמאות. הפרשה לא עוררה הדים רבים, אולי כי נבלעה בגל יוזמות אחרות של שר החינוך הקודם, גדעון סער, שמועדו לקדם ערכים לאומיים בקרב בני הנוער (לא כולם, רק אצל היהודים). ואולם, בעקבות הפסילה החליט אחד ממחברי הספר, הד"ר צפירי גולדברג מהפקולטה לחינוך באוניברסיטת חיפה, לנסות ולבדוק את ההשפעה של דרכי הוראה שונות – זו המסורתית של משרד החינוך לעומת שתי גישות אלטרנטיביות – על ההזדהות הלאומית של תלמידים יהודים וערבים, על מידת הסובלנות שלהם ועל יכולתם להגיע להסכמות.

המחקר הושלם לאחרונה ומסקנותיו ברוחות למדי: ההזדהות הלאומית לא נפגעת כאשר לומדים את הנרטיב של הצד השני, ואילו הוראה לפי עקרונות משרד החינוך תורמת להסתגרות וחוסר עניין באחר. ייתכן ששר החינוך הקודם גדעון סער, צדק לשיטתו. אם הוראה מסורתית של הסכסוך היהודי-ערבי מקטינה את היכולת לנהל דו-שיח, כפי שעולה מן המחקר, הרי כדאי למי שאינו מאמין או לא רוצה בפתרון הסכסוך לקדם אותה ולצנזר דרכים אחרות לתאר את ההיסטוריה. כך למשל, נאסר להתייחס לנכבה, תחילה במוסדות חינוך יהודיים ובהמשך גם בערביים. כך הוזמנו לשיחות בירור מנהלים שהעזו לסטות ולו במעט, מהקו הרשמי, ושוכתבו ספרי לימוד, בעיקר באזרחות. כך גם קודמו טיולי תלמידים לקרית-ארבע. במחקר השתתפו כ-180 בני נוער יהודים וערבים, בני 16-18, מעשרה בתי ספר ברחבי הארץ. הם חולקו לשלוש קבוצות שלמדו על מלחמת העצמאות ולידתה של בעיית הפליטים הפלסטינים, בגישות שונות ללימוד ההיסטוריה. לפני השיעור ואחריו, ענו התלמידים על שאלונים מפורטים שבדקו את ההזדהות עם הקבוצה הלאומית שלהם, את פתיחותם לנרטיבים סותרים על הסכסוך ואת תפישותיהם לגבי הסוגיה ההיסטורית.

מאוחר יותר הם התחלקו לזוגות דו-לאומיים שהתבקשו לדון בשתי שאלות: על איזה צד מוטלת האחריות לבעיית הפליטים הפלסטינים ואם ניתן להגיע לפתרון הבעיה. השיחות הוקלטו, תומללו ונתחו מבחינה כמותית (למשל שיעור ההסכמות בין התלמידים) ואיכותנית (למשל, ביטויים של דומיננטיות ואף השתלטות על השיחה).

שלוש גישות הוראה נבדקו במחקר. הראשונה היא הגישה המסורתית ללימוד היסטוריה, כפי שעוצבה על ידי משרד החינוך – גישה סמכותית המתיימרת להעביר את "האירועים כפי שהיו". אין כמובן דרך אובייקטיבית ללמד היסטוריה, אבל השימוש בתיאור נייטרלי כביכול, שאינו מיוחס לגורם כלשהו, מטשטש

את העובדה שמדובר בפרשנות אחת מרבות.

משרד החינוך לא מסתפק בדרך הפשוטה הזו להחניק ביקורת. בעיית הפליטים הפלסטינים, למשל, אמנם מוזכרת בתוכנית הלימודים הרשמית, אך מוקדש לה שיעור אחד בלבד, ולמורים ניתנה הוראה מפורשת להיזהר בטיפול בנושא השנוי במחלוקת.

שתי הגישות האחרות שנבדקו היו גישה אמפתית, המבוססת על ספר לימוד שכולל את הנרטיב הישראלי-היהודי ואת הנרטיב הפלסטיני, והגישה הביקורתית, הנשענת על לימוד ובחינה ספקנית של מקורות היסטוריים שמציגים פירושים שונים לאירועים, באופן שמזכיר לימודי יסוד בהיסטוריה בכל מוסד אקדמי.

דוגמאות לשתי הגישות האחרונות אפשר למצוא בפרויקט שקידמו לפני כמה שנים הפדפסורים דן בר-און, אייל נווה וסמי עדואן, בו חיברו מורים משני הלאומים ספר לימוד משותף. משרד החינוך, הן בתקופת לימוד לבנת כשרת חינוך והן בכהונתו של סער, אסר מלחמה על הספר. את הגישה הביקורתית אפשר היה למצוא גם בספר הלימוד שגולדברג היה שותף בחיבורו, לפני שאונזר.

ככל הידוע, זהו מחקר ראשון מסוגו שבוחן את ההשפעה של שיטות שונות להוראת ההיסטוריה של הסכסוך היהודי-ערבי, על הזהות הלאומית ועל היחסים בין העמים.

בשנים 2009-2010 אסרו סער ויו"ר המזכירות הפדגוגית שמינה, הד"ר צבי צמרת, על שימוש בספרי לימוד שמספרים גם את הנרטיב הפלסטיני. איסור נחרץ כזה יכול לרמוז על חרדה שמא חשיפה לטענות הפלסטינים עלולה לשכנע את התלמידים ולערער את אמונם במדינה.

סער ופקידי משרד החינוך שהתיישבו עם הקו הלאומי שלו, יכולים להירגע: המחקר מראה שהגישות הביקורתית והאמפתית, לא השפיעו על ההזדהות הלאומית של התלמידים. "מתברר שגישה שאיננה מסורתית לא מערערת את התפישה הלאומית של התלמידים", אומר ד"ר גולדברג, "גישות אחרות לא הופכות אותם לחסידי הצד השני, וכנראה שלא יגרמו להם שלא להתגייס לצה"ל".

לעומת זאת, נמצאו הבדלים של ממש בכל הקשור למידת העניין של בני הנוער להכיר את הצד השני. לאחר שיעור בשיטה המסורתית הסמכותית נרשמה ירידה בהתעניינות בצד השני, בהשוואה לעלייה בהתעניינות לאחר שיעור בגישה האמפתית, ובמידה פחותה מעט גם בגישה הביקורתית.

בקרב התלמידים הערבים נרשמה השפעה גדולה יותר מאשר אצל חבריהם היהודים, לכאן או לכאן.

למעשה, זה לא אמור להפתיע: כפיית השקפתה של הקבוצה הדומיננטית עשויה להפחית את ההתעניינות בה מצד קבוצת המיעוט, בעוד שהוראה הכוללת הכרה כלשהי (או לפחות התחלה שלה) בכל אחד מהנרטיבים מעלה עניין מצד המיעוט. לדברי גולדברג, "אם התלמידים הערבים ילמדו לפי הטקסט הרשמי הם אולי יידעו יותר אבל כנראה שיבינו פחות את הצד היהודי".

הבדלים משמעותיים נמצאו גם כאשר חולקו בני הנוער לצמדים והתבקשו לדון בבעיית הפליטים. התברר כי תלמידים שלמדו על פי התפישה המסורתית, הגיעו במובהק לשיעור נמוך יותר של הסכמות, בהשוואה לאלה שלמדו בגישה האמפתית ובגישה הביקורתית (38.5%, 53.3% ו-75%, בהתאמה, הסכימו בנוגע לאחריות לבעיית הפליטים). הבדלים פחות מובהקים התגלו גם בניתוח איכותני של השיחות: אלה שניהלו תלמידים שלמדו בגישות האלטרנטיביות נטו להיות שוויוניות יותר.

המחקר נערך במימון מרכז תמי שטיינמץ לשלום שבאוניברסיטת תל אביב וקרן ספנסר של האקדמיה הלאומית לחינוך של ארצות הברית. הצעת המחקר זכתה בשבחים מצד חמישה מומחים מטעם הקרן הישראלית למדעים (אם סער היה נשאר בתפקידו, אפשר לשער שמישהו שם כבר היה מקבל שיחת טלפון לא ידידותית במיוחד), ומאמרים המבוססים עליו התקבלו לפרסום בכתבי עת מדעיים. ועם זאת כדאי להיזהר: המדגם אינו גדול, והוא מבוסס על תלמידים שהתנדבו לקחת בו חלק. אפשר לנחש שתלמידי התנחלות קיצונית לא היו בוחרים להשתתף במחקר מעין זה.

ואולם, קשה להאשים את החוקר בהטיה. הסיבה שהוא התבסס על מדגם לא גדול של תלמידים-מתנדבים, בפעילות שהתרחשה אחר הצהריים, היא שמשרד החינוך לא אישר לערוך את המחקר בבתי הספר. סדרת הבקשות שהגיש גולדברג לפקידי המשרד, נוגעת ללב בתמימותה. והנימוקים של המשרד לדחייתו, המנוסחים בנימוס ביוקרטי, בוטים לא פחות מהקיצוניות של סער או של פעילי "אם תרצו".

בין היתר, נטען כי חומר הלימוד המדגים את הגישה האמפתית (הספר שכתבו יחד מורים ישראלים ופולסטינים) לא קיבל את אישור המשרד, ולכן, "לא יעלה על הדעת שהדבר יתאפשר בניסוי מחקר". הטקסט שביטא גישה ביקורתית (ונפסל על ידי המשרד), כך נכתב, אינו מותר לשימוש "במסגרת כלשהי בבית הספר, לרבות כתוכנית התערבות המופעלת לצורכי מחקר". נימוק נוסף: "השימוש במונח 'הנרטיב הישראלי' אינו מקובל על הגורמים המקצועיים והמוסמכים במשרד החינוך".

אפשר לקוות כי שר החינוך החדש, שי פירון, יאפשר למערכת החינוך להירגע מעט ממלחמת החפירות שניהל קודמו נגד כל אדם וכל דעה שהיו שונים משלו. בטקס חילופי השרים אמר פירון כי הוא מבקש לייצר תלמידים סקרנים וביקורתיים. הנה מלים שכבר מזמן לא נשמעו במשרד. המחקר של גולדברג מרמז שאין סיבה לחשוש מלימוד נקודת המבט של הצד השני. לא רק שההזדהות הלאומית לא נפגעת, אלא שאולי, לכמה רגעים, אפשר יהיה להרגיש מציאות אחרת.